

V posledním desetiletí 20. století zaznamenala Česká republika významný pokles počtu živě narozených dětí. Toto období je možné rozdělit do dvou etap – během první (1991–1996) byl každoročně pokles úrovně plodnosti velmi výrazný a ve druhé (od roku 1997) se situace stabilizovala na nízkých hodnotách počtu živě narozených (v každém roce o 40 tis. méně než v roce 1990) a na nízké úrovni úhrnné plodnosti (pod hranicí 1,2 na jednu ženu). V současné době se Česká republika řadí k státům s vůbec nejnižší úrovní plodnosti a zůstává hluboko pod hypotetickou zachovnou hranicí 2,1 dětí na jednu ženu. V situaci, kdy se zpomalil pokles úrovně plodnosti a zvýšil se počet žen ve věku dříve nejvyšší intenzity plodnosti (20–24 let), neboť do tohoto věku vstoupily generace žen narozených během populační vlny z poloviny sedmdesátých let (1973–1977), se předpokládalo, že roční počty narozených začnou mírně růst. Avšak počet živě narozených od roku 1998 nadále mírně klesal a v roce 1999 se živě narodilo dokonce méně než 90 tis. dětí. Veřejností sledovaný a očekávaný zvýšený počet narozených v magickém období okolo počátku roku 2000 nebyl výrazný a neprojevil se v celkovém počtu narozených. Rok 2000 nebyl s počtem 90 910 živě narozených a s úhrnnou plodností 1,14 výjimkou a nadále pokračuje období bez výrazných změn. V průběhu roku 2001 se počet živě narozených dále snížil o 200 ve srovnání s rokem 2000. Otázkou je, jak dlouho toto období stagnace na velmi nízké úrovni může ještě trvat. Pokud se ale podíváme na strukturální ukazatele plodnosti (pořadí a legitimita narozených, rozložení plodnosti podle věku žen), nejeví se období po roce 1997 již tak homogenní a je možné pozorovat určité změny.

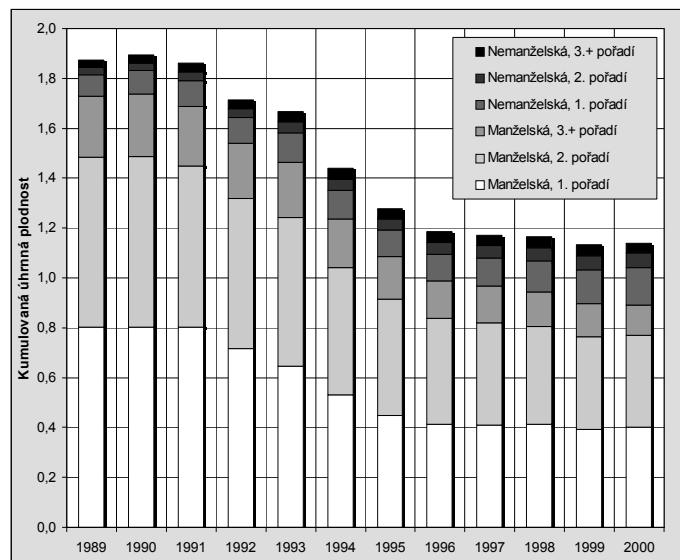
Počty narozených dětí a míry porodnosti se udržují na stabilizované nízké úrovni

Tab. 4.1: Porodnost v letech 1990–2000

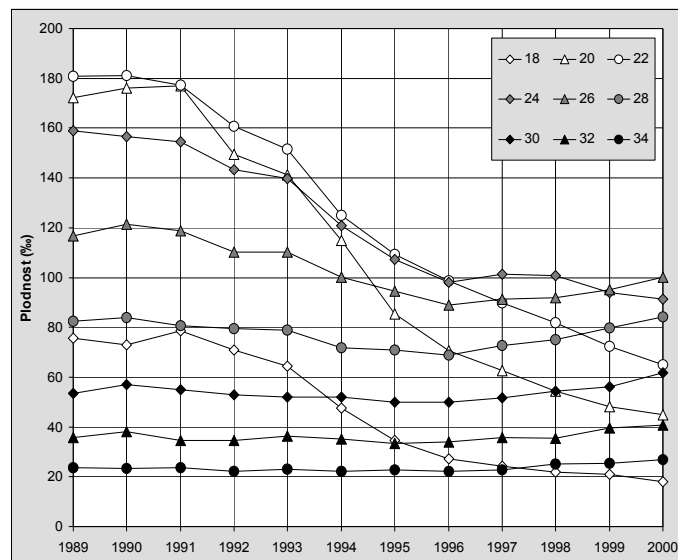
Ukazatel	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Narození živě	130 564	96 097	90 446	90 657	90 535	89 471	90 910
Narození mrtvě	530	300	317	273	294	303	259
Narození celkem	131 094	96 397	90 763	90 930	90 829	89 774	91 169
Živě narození na 1 000 obyvatel	12,7	9,3	8,8	8,8	8,8	8,7	8,8
Mrtvorozenost	4,0	3,1	3,5	3,0	3,2	3,4	2,8
Živě narození mimo manželství	11 167	14 947	15 288	16 125	17 209	18 426	19 792
– podíl z úhrnu živě narozených (v %)	8,6	15,6	16,9	17,8	19,0	20,6	21,8
Úhrnná plodnost	1,89	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,14
Podíl prvních dětí narozených v manželství do 8 měsíců od sňatku	54,4	50,8	49,0	48,1	45,4	43,0	41,6
Průměrný věk matek při narození dítěte	24,8	25,8	26,1	26,4	26,6	26,9	27,2
Průměrný věk matek při narození 1. dítěte	22,5	23,3	23,7	24,0	24,4	24,6	24,9
Čistá míra reprodukce	0,91	0,61	0,57	0,56	0,56	0,55	0,55

I z dlouhodobého pohledu se změny v reprodukčním chování obyvatelstva v devadesátých letech jeví jako výjimečné. Až do konce osmdesátých let byl pro českou populaci charakteristický model univerzální a časné plodnosti, realizované v rámci manželství. Politické změny v roce 1989 a následná ekonomická a sociální transformace vytvořily podmínky pro přechod k modelu plodnosti soustředěné do pozdějšího věku a s vyšším podílem žen, které se nebudou reprodukovat. Důsledkem změn volby časových preferencí rozhodujících životních kroků mladí lidé nezakládali rodiny tak brzy jako jejich rodiče a prarodiče, ale odložili sňatek a tím také narození dětí. Tento způsob volby jim byl usnadněn všeobecně dostupnou antikoncepcí a informacemi o ní. Změna charakteru procesu reprodukce se z počátku projevila poklesem intenzity plodnosti v mladších věkových skupinách a stagnací ve věku nad 30 let, což celkově vedlo k rychlému snížení souhrnných ukazatelů plodnosti. Ve druhé fázi (od roku 1997), která se vyznačuje stagnací souhrnných ukazatelů plodnosti, probíhá nadále mírný pokles intenzity plodnosti do věku 25 let, ale je částečně kompenzován vzrůstem intenzity nad 25 let věku ženy. V okamžiku, kdy úroveň plodnosti ve věku nad 25 let a zvláště nad 30 let věku bude více než vyrovnávat pokles na nízké hodnoty v mladším věku, bude i počet narozených a ukazatel úhrnné plodnosti růst. Je logické, že tyto trendy mají větší časový záběr než je několik let změn probíhajících v české populaci.

Obr. 4.1: Rozklad úhrnné plodnosti podle legitimacy a pořadí

Obr. 4.2: Míry plodnosti ve vybraných jednotkách věku

Změny v plodnosti podle věku jsou velmi významné. Zatímco v roce 1990 se ženám ve věku 18 let narodilo v průměru více dětí (73 dětí na 1 000 žen) než ženám ve věku 29 let a vyšším, v roce 2000 se osmnáctileté ženy vyrovnají již jen ženám ve věku 35 let (okolo 20 dětí na 1000 žen). Během celého období devadesátých let intenzita plodnosti ve věkové skupině do 23 let výrazně klesala a ve věku nad 28 let stagnovala nebo v posledních letech mírně vzrostla. Ve věkové skupině 24 až 27 letých nebyl vývoj po celé období jednoznačný, ale výsledkem je významná změna plodnosti podle pořadí; to znamená v této věkové skupině přechod z převládající plodnosti druhého a vyššího pořadí na vyrovnané podíly prvního a druhého pořadí. Úhrnná plodnost podle pořadí se od roku 1997 výrazně nemění, ale průměrný věk žen při narození dětí všech pořadí nadále roste. Výsledkem vývoje plodnosti během devadesátých let jsou výrazně změněné křivky úrovně plodnosti podle pořadí.

Tab. 4.2: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek podle pořadí

Pořadí	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Úhrnná plodnost							
Celkem	1,89	1,28	1,19	1,17	1,16	1,13	1,14
1.	0,90	0,56	0,52	0,53	0,53	0,53	0,54
2.	0,71	0,51	0,47	0,46	0,45	0,43	0,43
3.	0,21	0,15	0,13	0,13	0,13		
4. a další	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,18	0,18
Průměrný věk matek							
Celkem	24,8	25,8	26,1	26,4	26,6	26,9	27,2
1.	22,5	23,3	23,7	24,0	24,4	24,6	24,9
2.	25,6	26,4	26,8	27,1	27,4	27,7	28,1
3. a další	29,9	30,5	30,8	31,0	31,3	31,5	31,7

Růst průměrného věku matek pokračuje

I když hodnoty intenzit plodnosti dále neklesají, těžiště nejvyšší intenzity plodnosti pro všechna pořadí se nadále posouvají do vyššího věku. V roce 2000 bylo ženám při narození dítěte průměrně 27,2 let, což bylo o 2,4 roku více než v roce 1990 a o 1,4 roku více než v roce 1995. Nejzajímavější z hlediska analýzy poklesu plodnosti je věk žen při narození prvního dítěte, jelikož odkládání založení rodiny do vyššího věku se významnou měrou podílelo na propadu počtu narozených na současnou úroveň. Průměrný věk prvorodiček byl ve srovnání s rokem 1990 vyšší o 2,4 roku, avšak stále ještě jsou v České republice ženy při narození prvního dítěte o několik let mladší než v jiných evropských populacích (s výjimkou ostatních postkomunistických zemí), jak je zřejmé za rok 2000 z mezinárodního srovnání. Lze tedy očekávat vzhledem k tomu, jak se v jiných aspektech česká společnost přibližuje k těmto zemím, že proces změn charakteru reprodukce není ještě ukončen a zakládání rodiny bude situováno do jiné fáze životního cyklu než bylo běžné v osmdesátých, ale ještě i počátkem devadesátých let. Protože neexistuje jednotný model zakládání rodiny pro všechny evropské země, nelze odhadnout, jak dlouho bude ještě věk při narození prvního dítěte růst.

Podíl prvních dětí narozených v manželství do 8 měsíců po sňatku od poloviny devadesátých let klesá (z více než 50 % v roce 1995 na 42 % v roce 2000). Jedná se o situaci, kterou nelze vysvětlit jedním argumentem. Základním poznatkem je, že se změnil vztah procesů početí a narození prvního dítěte a vstupu do manželství, a to ve více aspektech. Za prvé se mění podíl prvních dětí narozených v rámci manželství z úhrnu narozených prvních dětí (v roce 1990 představovaly téměř 90 % a v roce 2000 jen 73 % ze všech prvních narozených dětí: při tom první v manželství narozené děti tvoří stále kolem 45 % úhrnu manželsky narozených). Za druhé klesá podíl sňatků, při nichž je nevěsta těhotná (v roce 1990 jich bylo 33 % a v roce 2000 jen 24 ze 100 všech uzavíraných sňatků). Za třetí narození dítěte v partnerském svazku bez sňatku je stále častější a sňatek buď přichází po narození dítěte a nebo partneri zůstávají v nesezdaném soužití. Podrobnější popis této situace a určení četnosti těchto jevů však nemůžeme získat z dat běžné populační statistiky.

Početí dětí se v partnerském svazku mohlo stát plánovanou událostí v tom smyslu, že méně často – díky dostupnosti antikoncepčních prostředků – dochází k nechtěnému početí, kterému by pak partneri museli přizpůsobit své další rozhodování. V současné době se jedná spíše o souhrn více životních událostí ve stejném okamžiku. Ti nesezdaní partneri v době, kdy uvažují o narození dítěte, zvažují také rozhodnutí o možné změně podoby partnerského svazku – tedy i o případném manželství. Tato situace se liší od uvažování mladých lidí v osmdesátých letech, kdy se v mnohých případech partneri rozhodovali o uzavření manželství až pod tlakem očekávaného narození prvního dítěte.

Tab. 4.3: Průměrný věk matek při narození prvního dítěte

Země	1990	1995	1999	Země	1990	1995	1999	Země	1990	1995	1999
Bulharsko	22,0	22,4	23,0	Maďarsko	23,1	23,8	24,8	Irsko	26,6	27,3	27,6
Slovensko	22,7	23,0	23,8	Slovinsko	23,7	24,9	26,1	Švédsko	26,3	27,2	27,9
Česká republika	22,5	23,3	24,6	Rakousko	25,0	25,6	26,3	Nizozemsko	27,6	28,4	28,7

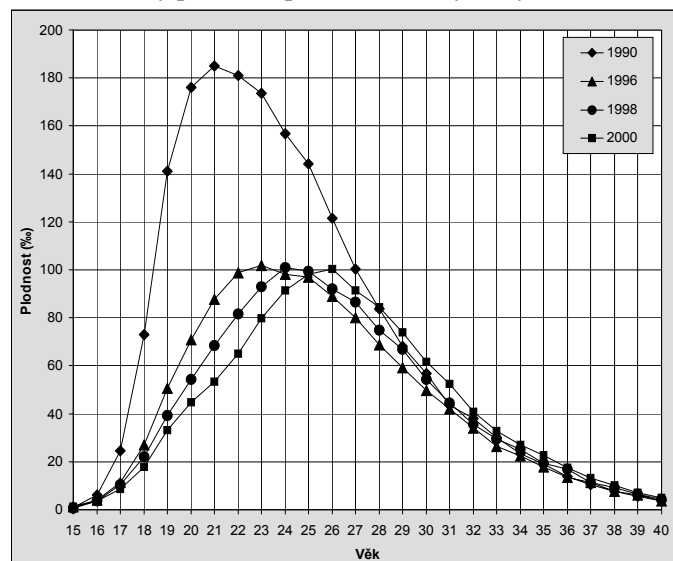
Nadále pokračuje růst podílu dětí narozených mimo manželství. V roce 2000 se 21,8 % ze všech dětí narodilo buď nevdaným ženám bez partnera nebo do nesezdaného partnerského svazku. Četnost těchto dvou možností v celku všech mimomanželsky narozených není možné z dostupných dat stanovit. Lze však tento jev analyzovat z jiných hledisek. Pokud se jedná o biologické pořadí narozených dětí, je dlouhodobě nejvyšší podíl narozených mimo manželství u prvního pořadí a třetího a vyššího pořadí (v roce 2000 to bylo 27 % respektive 26 % narozených daného pořadí). Děti narozené matkám jako druhé se stále relativně nejčastěji rodí v rámci manželství (v roce 2000 se jen 14 % z úhrnu druhých dětí narodilo mimo manželství).

Pokračuje růst počtu dětí narozených mimo manželství

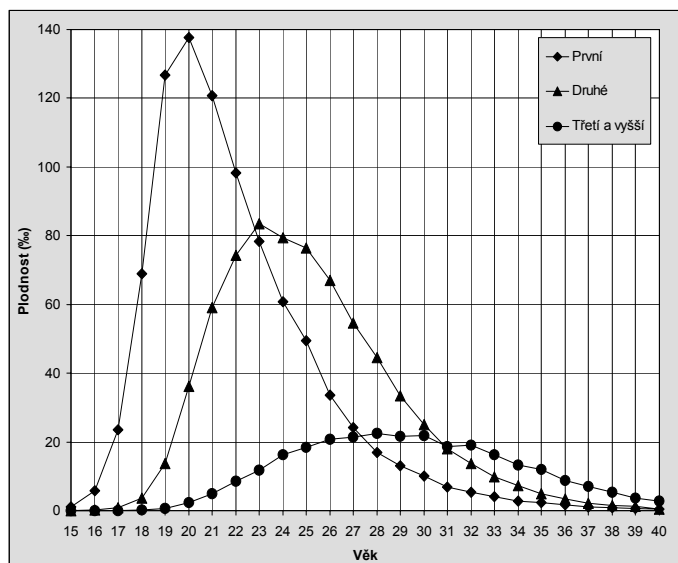
Tab. 4.4: Živě narozené děti podle pořadí a rodinného stavu matky

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	Absolutní počty							Složení v procentech						
	V manželství													
Celkem	119 397	81 150	75 158	74 532	73 326	71 045	71 118	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
První	55 580	35 877	33 450	33 492	33 297	32 353	32 209	46,5	44,2	44,5	44,9	45,5	45,5	45,3
Druhé	46 423	33 606	31 197	30 775	30 239	29 191	29 127	38,9	41,4	41,5	41,3	41,2	41,1	41,0
Třetí	13 074	8 333	7 431	7 449	7 117	6 859	7 067	11,0	10,3	9,9	10,0	9,7	9,7	9,9
Čtvrté	3 013	2 204	2 051	1 780	1 715	1 736	1 732	2,5	2,7	2,7	2,4	2,3	2,4	2,4
Páté a vyšší	1 307	1 130	1 029	1 036	958	906	983	1,1	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4
	Mimo manželství													
Celkem	11 167	14 947	15 288	16 125	17 209	18 426	19 792	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
První	6 794	8 645	8 656	9 320	9 827	10 716	11 695	60,8	57,8	56,6	57,8	57,1	58,1	59,1
Druhé	2 123	3 420	3 620	3 745	4 155	4 415	4 746	19,0	22,9	23,7	23,2	24,1	24,0	24,0
Třetí a vyšší	2 250	2 882	3 012	3 060	3 227	3 295	3 351	20,2	19,3	19,7	19,0	18,8	17,9	16,9

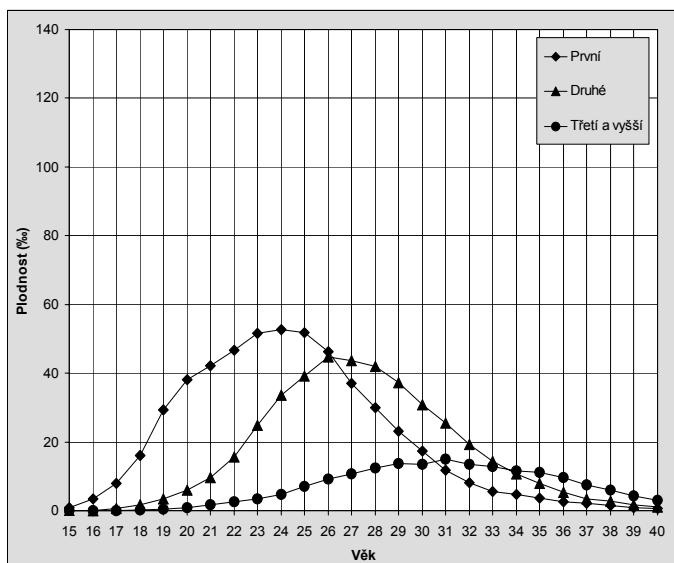
Obr. 4.3: Míry plodnosti podle věku ve vybraných letech

Obr. 4.4a: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození v roce 1990

Obr. 4.4b: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození v roce 2000

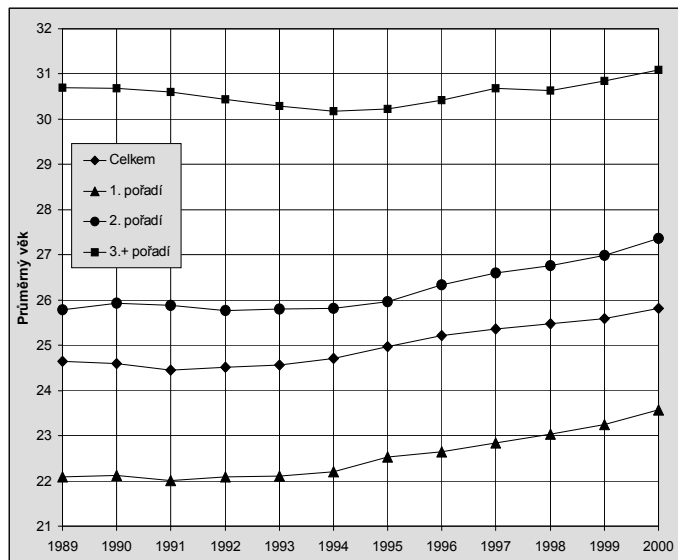
Pokles úrovně plodnosti z vysokých hodnot u prvního pořadí vedl nejen ke změně tvaru křivky především výraznou redukcí značné časné plodnosti ve věku do 20 let, ale také k odstranění extrémní špičatosti a ke značnému zploštění. U plodnosti druhého pořadí nebyla při stejném trendu změna křivky tak výrazná, a proto obě křivky (za první a druhé pořadí) byly v roce 2000 tvarově dost shodné, i když s věkovým posunem. Také údaje zachycené v obr. 4.5 potvrzují, že narození prvního dítěte v manželství vede s vysokou pravděpodobností i k narození druhého dítěte, nikoliv však dalších.

Tab. 4.5: Relace pořadí dětí narozených v manželství a mimo manželství

Relace počtu:	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
V manželství							
Druhých dětí na 100 prvních dětí	83,5	93,7	93,3	91,9	90,8	90,2	90,4
Dětí třetího a vyššího pořadí na 100 druhých dětí	37,5	34,7	33,7	33,4	32,4	32,5	33,6
Mimo manželství							
Druhých dětí na 100 prvních dětí	31,2	39,6	41,8	40,2	42,3	41,2	40,6
Dětí třetího a vyššího pořadí na 100 druhých dětí	106,0	84,3	83,2	81,7	77,7	74,6	70,6

Orientační srovnání struktury narozených dětí v manželství a mimo ně, vyjádřené jako vzájemné relace jejich počtů podle pořadí, prokazuje, že ty vdané ženy, kterým se narodilo první dítě, porodily druhé dítě v posledních letech dokonce o něco častěji než v roce 1990 – zhruba v 90 % případů. V relaci k počtům narozených druhých dětí však došlo k úbytku třetích a dalších dětí, ale stále ještě čtvrtina vdaných žen se dvěma dětmi porodila třetí dítě. Stejný trendy, i když na zcela rozdílné úrovni, byly zjištěny v plodnosti nevdaných žen. Potvrzuje to hypotézu, že převážná část druhých a dalších dětí narozených mimo manželství jsou děti družek: pokud měly první dítě, 40 % z nich porodilo i druhé dítě. Překvapující je relace mezi počty narozených dětí mimo manželství ve druhém a dalších pořadích. Lze ji vysvětlit tím, že jde o porození dalšího dítěte s novým partnerem, převážně po zániku dřívějšího manželství.

Obr. 4.5: Průměrný věk matek dětí narozených mimo manželství podle pořadí narození

Průměrný věk matek dětí narozených mimo manželství je dlouhodobě o něco nižší než u vdaných žen a v období druhé poloviny devadesátých let nedocházelo k jeho výraznému růstu. Zvláště je tato skutečnost patrná u prvního pořadí, kdy průměrný věk matek vzrostl v období 1990 až 2000 o 2,4 roku, zatímco věk matek mimomanželsky narozených prvního pořadí se ve stejném období zvýšil jen o 1,1 roku.

Tab. 4.6: Podíly narozených mimo manželství ze všech živě narozených podle pořadí narození, věku a vzdělání matky (v %)

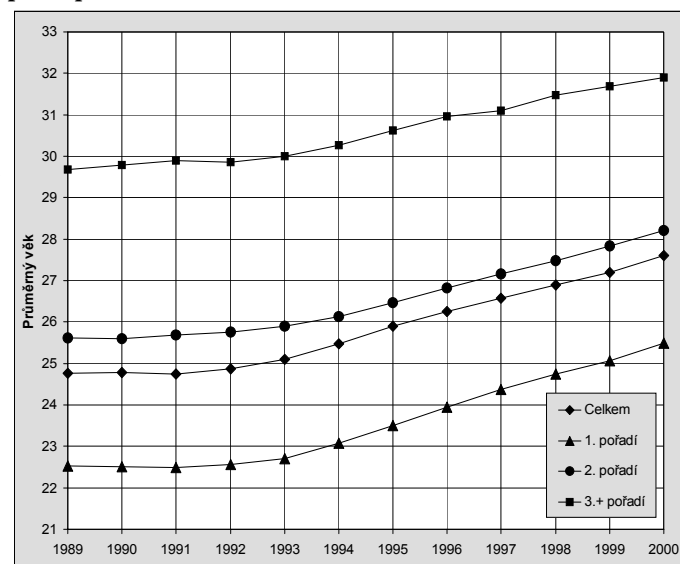
	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkem	8,6	15,6	16,9	17,8	19,0	20,6	21,8
Pořadí							
První	10,9	19,4	20,6	21,8	22,8	24,9	26,6
Druhé	4,4	9,2	10,4	10,8	12,1	13,1	14,0
Třetí a vyšší	11,5	19,8	22,3	23,0	24,8	25,8	25,5
Věkové skupiny							
14–19	17,9	36,2	42,4	48,8	53,3	58,9	65,8
20–24	6,0	13,0	15,2	16,5	19,0	22,0	25,3
25–29	5,8	10,8	11,2	12,0	12,5	13,8	14,6
30–34	10,6	14,7	15,8	15,6	16,6	17,6	18,1
35–39	17,1	20,1	22,2	23,1	23,9	23,7	25,0
40–44	22,7	30,0	28,3	31,7	28,0	30,2	28,6
Vzdělání matky							
Základní (i neukončené)	26,6	44,5	48,6	50,4	53,4	55,5	55,9
Střední bez maturity	7,7	14,4	15,8	17,3	19,0	21,3	23,1
Střední s maturitou	4,1	7,8	8,7	9,2	10,1	11,8	13,5
Vysokoškolské	3,3	5,7	5,7	6,2	6,8	7,7	8,0

Dřívější nízký sňatkový věk vedl k tomu, že např. v roce 1990 bylo z úhrnu rodiček ve věku do 20 let 18 % nevdaných, ale v roce 2000 již 66 %. Zdůvodnění lze hledat především v posunu sňatkového věku a ve vzniklém vědomí, že v tomto věku je složité založit a udržet svazek schopný vytvářet adekvátní prostředí pro výchovu dětí. Mladí lidé a lidé v jejich nejbližším okolí jsou si stále více vědomi nestálosti manželství uzavřených v mladém věku (přičemž tuto zkušenost si prožilo mnoho mladých lidí v osmdesátých letech) a volí proto odkládání nebo neuzavírání sňatku. Důležitou roli zde hrají také složité životní podmínky mladých rodin s dětmi, které se nejvýrazněji projevují právě u mladších partnerů s nízkým vzděláním a z něho odvozenou nepříznivou situací na trhu práce jak v přítomné době, tak i v budoucnosti. To se projevuje i ve zjištění, že z narozených dětí žen jen se základním vzděláním připadalo v roce 2000 na děti neprovdaných 56 %. Ženy s vysokoškolským vzděláním rodí děti mimo manželství jen výjimečně, obdobně i ženy se středoškolským vzděláním ukončeným maturitou. Tento trend nadále přetrvává; vzdělanější ženy nejsou tedy těmi, které by se v tomto aspektu nejvíce přibližovaly chování žen v některých jiných evropských populacích. Podíl narozených mimo manželství je významně kulturně ovlivněn a proto se ve srovnání evropských zemí výrazně liší, ale také vykazuje rozdílné rozvrstvení v rámci charakteristik uvnitř jednotlivých populací. V České republice je mimomanželská plodnost významným rysem za prvé plodnosti velmi mladých žen a za druhé plodnosti vyššího pořadí realizované často v novém partnerském svazku po rozvodu nebo ovdovění. Také z těchto údajů lze vyslovit hypotézu, že převážná část dětí narozených mimo manželství v nesezdaném soužití je v podstatě náhradou za plodnost v nerealizovaném manželství.

I když podíl dětí narozených u nás mimo manželství roste, třebaže již zpomaleným tempem, také v budoucnosti bude důležitá část plodnosti realizována mimo manželství. Je nutné si uvědomit, že stále převážná většina dětí se rodí v partnerském svazku. Jelikož informace máme jen o legitimních partnerských svazcích, zaměříme se na charakteristiky manželské plodnosti. Výpovědní hodnota těchto ukazatelů není omezenější, i když roste podíl žen žijících mimo manželství, které do analýzy manželské plodnosti nevstupují.

Pokles intenzity manželské plodnosti se v roce 1996 zastavil a od té doby mírně roste ve všech věkových skupinách. Ale jen ve věku nad 30 let je počet živě narozených dětí na 1 000 vdaných žen vyšší než v roce 1990. Úbytek počtu živě narozených dětí v manželství stále pokračuje (v roce 1995

Obr. 4.6: Průměrný věk matek dětí narozených v manželství podle pořadí narození

Stále větší část plodnosti přechází z manželství do nesezdaného soužití

**Nejvyšší úroveň
plodnosti se přesunuje
do věkové skupiny
25–29 let**

se v manželství narodilo 81 tis. dětí, zatímco v roce 2000 již jen 71 tis. dětí), a to hlavně proto, že ve všech věkových skupinách nadále klesá podíl vdaných žen. Ve věkové skupině 20–24 let bylo v roce 2000 vdaných méně než čtvrtina žen (46 % v roce 1995), ve věkové skupině 25–29 let 62 % žen (76 % v roce 1995) a ve věku 30–34 let 76 % žen (81 % v roce 1995). Z hodnocení plodnosti vdaných žen podle pořadí narození vyplývá, že v prvním pořadí vzrůstá od roku 1995 intenzita plodnosti ve věku nad 20 let, ve druhém pořadí až ve věkových skupinách nad 25 let a ve třetím a vyšším pořadí klesá ve všech věkových skupinách. Vzestup ve vyšších věkových skupinách ve srovnání s počátkem devadesátých let je způsoben skutečností, že v důsledku posunu uzavírání manželství do vyššího věku žije více vdaných žen v tomto věku v prvních letech manželství, kdy je i vyšší intenzita plodnosti. To je rozdílné od dřívější situace, kdy vdané ženy ve věku nad 25 let byly často již matkami dvou či více dětí a intenzita plodnosti po delší době trvání manželství klesala. Při obecném poklesu intenzity uzavírání prvních sňatků vstupují do manželství v posledních letech pravděpodobně především ty ženy, které chtějí mít převážně dvě plánované děti: proto se úroveň plodnosti vdaných žen tolik nesnížila. Svobodné ženy, které nevidí v mateřství tak silný podnět k seberealizaci, zřejmě vstup do manželství častěji odkládají nebo dokonce odmítají.

Tab. 4.7: Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen (na 1 000 žen)

Věková skupina	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkem							
15–19	44,6	24,9	20,0	17,9	16,4	15,3	13,2
20–24	174,3	102,3	91,0	85,5	80,0	72,6	67,8
25–29	105,2	81,4	79,2	82,7	84,8	86,4	90,5
30–34	37,4	35,2	35,1	36,2	37,5	39,4	43,1
35–39	11,2	10,6	11,0	12,0	12,7	13,1	14,4
40–44	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,9	2,1
Vdané ženy							
15–19	507,1	443,7	443,0	454,8	464,3	471,8	440,7
20–24	263,5	194,5	189,7	197,9	203,5	204,5	209,6
25–29	120,6	95,3	95,4	102,3	108,5	113,7	123,7
30–34	39,8	37,0	37,0	38,7	40,2	42,4	46,7
35–39	11,3	10,5	10,7	11,6	12,3	12,9	14,0
40–44	1,6	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	2,0
Nevdané ženy							
15–19	8,6	9,4	8,7	8,9	8,9	9,1	8,8
20–24	27,6	24,5	23,3	22,0	22,3	22,1	22,6
25–29	34,1	37,0	33,7	34,2	33,5	34,5	35,2
30–34	25,0	27,6	27,8	26,7	27,9	29,6	31,8
35–39	11,0	11,1	12,3	13,5	14,2	14,1	15,9
40–44	2,0	2,4	2,2	2,5	2,3	2,5	2,6
Podíl vdaných žen v % (k 1.7.)							
15–19	7,2	3,6	2,6	2,0	1,6	1,3	1,0
20–24	62,2	45,8	40,7	36,1	31,8	27,7	24,1
25–29	82,1	76,1	73,7	71,1	68,4	65,5	62,4
30–34	84,2	81,2	80,1	78,9	77,7	76,6	75,5
35–39	82,6	80,8	80,2	79,4	78,6	77,9	77,3
40–44	80,9	79,1	78,6	78,0	77,6	77,1	76,6

Údaje v této tabulce současně prokazují hlavní příčiny vzestupu podílu dětí narozených mimo manželství v posledních deseti letech na více než dvojnásobek. Nebyl to jen pokles intenzity plodnosti vdaných žen, nýbrž přesun části manželské plodnosti do plodnosti partnerské v nesezdaném soužití a hlavně snížení podílu žen žijících v manželství. Nejlépe to ukazuje provedená standardizace. Při úrovni specifických měr plodnosti vdaných žen z roku 1990 a počtu žen žijících v manželství v roce 2000 by se mělo živě narodit 73,5 tis. dětí. Ve skutečnosti se v roce 2000 narodilo v manželství 71,1 tis. (v roce 1990 ještě 119,4 tis.), tedy o 48 tis. méně než v roce 1990, a to o 46 tis. méně poklesem počtu vdaných žen (96 %) a 2 tis. snížením úrovně jejich plodnosti. Přitom v roce

1990 bylo žen ve věku nejvyšší plodnosti 20–34 let 1 020 tis., zatímco v roce 2000 o 158 tis. více (1 178 tis; počet vdaných žen v tomto věku se však snížil z 778 tis. na 616 tis.).

Tab. 4.8: Míry plodnosti vdaných žen podle věku a pořadí narození

Věková skupina	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	Celkem						
15–19	507,1	443,7	443,0	454,9	464,3	471,9	440,7
20–24	263,5	194,5	189,7	197,9	203,5	204,5	209,6
25–29	120,6	95,3	95,4	102,3	108,5	113,7	123,7
30–34	39,8	37,0	37,0	38,7	40,2	42,4	46,7
	První pořadí						
15–19	469,4	411,1	412,5	426,1	432,8	444,5	405,8
20–24	148,3	111,0	112,5	121,2	128,1	133,4	141,5
25–29	31,1	26,6	29,5	34,0	39,6	44,3	51,3
30–34	5,4	5,4	6,0	6,9	7,5	8,2	9,6
	Druhé pořadí						
15–19	36,3	31,7	29,0	27,4	29,4	25,3	32,6
20–24	102,8	75,9	70,5	70,0	69,3	65,0	62,2
25–29	66,1	52,4	51,9	54,3	55,8	57,1	59,7
30–34	15,8	17,0	17,2	18,1	19,4	20,8	23,2
	Třetí a vyšší pořadí						
15–19	1,4	0,9	1,5	1,4	2,1	2,1	2,3
20–24	12,4	7,6	6,8	6,7	6,1	6,1	5,9
25–29	23,4	16,3	14,1	14,0	13,1	12,4	12,7
30–34	18,6	14,6	13,8	13,7	13,4	13,4	14,0

V současnosti je na výchovu dětí kladeno stále více nároků. Nejedná se jen o přímé finanční náklady (vzdělání dětí, mimoškolní aktivity, bydlení vhodné pro rodinu s dětmi), ale také o nepřímé náklady, které se projevují převážně na straně žen vzhledem k jejich postavení na pracovním trhu (riziko ztráty zaměstnání nebo postavení v práci, ztráta možných výdělků, získaných zkušeností a praxe), které jsou jen částečně zmírněny sociální a pracovní politikou státu. S touto novou realitou se konfrontují mladí lidé při rozhodování o narození dětí, a to nejen ve smyslu kolik dětí by chtěli mít, ale zvláště ve které fázi životního cyklu jsou připraveni na jejich výchovu. Tato situace není typická jen pro Českou republiku nebo východoevropské země, ale týká se všech demograficky vyspělých zemí. V České republice se však dané faktory projeví ve zvýšené intenzitě během devadesátých let nanejvýš v poměrně krátkém období. Společnost, žijící pod vlivem jiných institucionálních omezení pocházejících z období socialismu, reagovala změnou chování, která je z pohledu období posledních deseti let velmi výrazná. Zvláště se to projevilo v demografickém chování mladých svobodných lidí.

Objevují se názory, že vytvoření a udržení obou forem partnerského soužití, které by bylo připravené na výchovu dětí, je v současné společnosti problematické a obtížné, ať už z ekonomických důvodů nebo vlivem změn hodnotových orientací mladých lidí vstupujících do partnerského svazku (ať manželství nebo nesezdaného soužití) a rostoucí náročnosti, která je od partnerského svazku vyžadována.

Adaptace a inovace se nezbytně promítají v procesu změny plodnosti, protože lidé nemění chování bez nezbytných informací (inovace), ani tak nečiní bez důvodu (adaptace); a oba tyto faktory působí individuálně. Česká společnost, podobně jako jiné evropské společnosti, je heterogenní a lidé s rozdílnými charakteristikami a možnostmi budou vždy reagovat na změny situace rozdílně. Není proto možné hledat faktory změny demografického chování společně pro všechny. Například problémy spojené s transformací ekonomiky ovlivňují odlišně reprodukční chování různých sociálních skupin. Mechanismy ovlivňující chování méně vzdělaných žen (nízké příjmy, obtížná ekonomická situace) mohou ve společnosti fungovat zároveň s jinými mechanismy působícími na chování více vzdělaných žen (více možností volby a jiné preference, vysoké nepřímé náklady na výchovu dětí). Nelze mezi nimi vymezit přesné hranice a proto hledání jednotného vysvětlení současné situace není možné. Obdobně rozdíl ve sňatkovém a následně reprodukčním chování může být způsoben zcela odlišnou bytovou situací (finanční náročnost získání bytu), větším nebo menším ohrožením nezaměstnaností profesní či lokální, resp. oběma současně.

Stále více se prosazují netradiční formy reprodukčního chování

**Plodnost žen
z natalitní vlny
70. let zůstává na
nízké úrovni**

Z vývoje porodnosti v posledních deseti letech v České republice je možné usuzovat, že se blížíme typu reprodukčního chování, který bude podobný západoevropskému. Přitom je nutné si uvědomit, že neexistuje jednotný model tohoto chování, a že rozdíly mezi zeměmi jsou významné. Ke kterému typu bude spět Česká republika, bude záležet na celkovém reprodukčním klimatu země, které se neprojevuje ani tak v úrovni peněžní sociální pomoci rodinám s dětmi, ale daleko více v celkovému postoji společnosti k mladým rodinám a k výchově dětí. Přitom problematika spojení postavení žen na pracovním trhu s výchovou dětí je velmi důležitá.

I když se situace popsaná základními ukazateli zdá být v období posledních pěti let neměnná, probíhají v reprodukčním chování změny, které se v úrovni úhrnné plodnosti projeví v dalším období. Vzestup podílu dětí narozených mimo manželství, růst průměrného věku žen při narození prvního dítěte, časování narození dalších dětí ve větších intervalech – to jsou skutečnosti, které můžeme sledovat již v současné době. Můžeme však jen spekulovat o podílu žen, které zůstanou bez narození dítěte, a o průměrném počtu dětí na konci reprodukčního období u generací žen, které jsou v současné době novátorkami změn reprodukčního chování.

Do dlouhodobého vývoje obyvatelstva České republiky se promítají v současné reprodukční situaci především dvě skutečnosti. První je nízká úroveň reprodukce generací žen z natalitní vlny let 1973–1977, přestože nejstarším z nich bylo koncem roku 2000 již 27 let. Druhou je hluboký zářez ve věkové struktuře, který začal v letech 1994–1995 a v posledních letech se ještě dále prohloubil. Přitom z generací 1973–1974 zůstalo zatím nevdaných 35 % žen a bez narození dítěte zhruba 40 %.

Změněné reprodukční chování mladé generace – časový posun případně odmítání vstupu do manželství a následné odkládání narození dětí při omezování jejich počtu v rodině – lze považovat za projevy určité adaptace na nové životní podmínky. Přehlížení některých sociálních faktorů (nezaměstnanost v období po získání vzdělání a kvalifikace resp. trvalá hrozba nezaměstnanosti zvláště pro méně vzdělané a kvalifikované, finanční nedostupnost bytů pro mladá manželství, zvýšené životní náklady na děti aj.) přispělo k tomu, že se ve věkové skladbě vytvořil nízkými počty dětí již sedmiletý zářez. Ten bude další desetiletí představovat populační dluh současných generací.